

Opponensi vélemény Kemecsi Lajos: „Néprajz és muzeológia. Az elmélet és gyakorlat alakulása a 20-21. században” című akadémiai doktori értekezéséről

Kemecsi Lajos eddigi munkássága jelentős, kutatásai az utóbbi két évtizedben a benyújtott értekezés témakörében folytak, amely teljesítmény kiemelkedően megfelel a Néprajztudományi Bizottság doktori követelményrendszerének. Két kötete, 133 tanulmányának, 76 konferencia-előadásának döntő többsége a néprajzi muzeológia tudományterületén született, illetve tudományos közéleti aktivitása, szakmai utazásai szintén e témakört lefedően zajlott és zajlik napjainkban is. E tevékenységével valamint tudományszervezői és intézményvezetői kvalitásaival az elmúlt évtizedekben – lépésről lépésre – a néprajztudomány elismert tagjává vált. A disszertációval és az értekezés előtanulmányival kapcsolatban fontos arról is szólni, hogy Kemecsi Lajos a néprajzi muzeológia nemzetközi törekvéseinek figyelmes követése, elméleti megújulása és intézménymegvalósulási irányainak számon tartása segítségével, ezekre támaszkodva, ám mégis saját, részben az pályakezdő éveinek tárgykultúrára irányuló kutatásai, részben a későbbi, a népi építészet terén végzett feltáró tereptapasztalatai alapján tud érvényesen szólni a néprajzi tudás bemutatásának gyakorlati kérdéseiről, akár nehézségeiről, korlátairól.

A majd négyszáz oldalas munka a bevezető és az összegző oldalak mellett négy tematikus egységre oszlik, amely főfejezetek belső tagolásban több részmakort érintenek. A pályázó nagy lélegzetben szól az új Néprajzi Múzeum megvalósulását megalapozó elméleti és gyakorlati megfontolásokról. A második főfejezet a szabadtéri néprajzi muzeológiai munkáról a tudományos alap kutatások nézőpontjából szól. A harmadik nagy fejezet a második részben felvetett kérdésekre (alapkutatások és megvalósulás) adott rész tanulmányokban megírt válaszok. A negyedik főfejezet pedig a néprajztudomány különböző szervezeteire, intézményeire és jelentősebb kutatóira irányuló kutatástörténeti elemzéseket fog egybe. Az opponens ezen a ponton azonban nagy levegőt vesz. Ugyanis hatalmas, önálló köteteket követelő témakörök ezek önmagukban is. Hiszen, nem tagadom, a váromlásom az volt, hogy a Néprajzi Múzeum megvalósulásának teljes, tudományosan adatált dokumentációját, egykori elképzeléseket, terveket, a most felépült épülethez kapcsolódó előzetes elképzelések, viták, akár csak a pályázó által ismert körülmények ismertetését, mindehhez megelőző tanulmányok, kutatások nagy ívű, sok-sok száz oldalnyi tervrajzi melléklettel, a különböző koncepciók ütköztetésének leírt összegzését fogom ilyen irányú alap kutatásokba ágyazottan olvasni, fotódokumentációját szemlélni. Hiszen olyan helyzetben van a disszertáns, amelyben a Néprajzi Múzeummal kapcsolatban még a szakmában a megelőző kétszáz évben senki nem volt. Zöldmezős beruházásként, kifejezetten a néprajztudomány számára tervezett és felépített

komplex múzeum megvalósulásának szakmai oldalról történő tervezésének és felügyeletének kötelezettsége, a kivitelezés és költözés levezénylésének elképesztően bonyolult feladata hárult rá, amely feladat – nyugodtan leírható, még akkor is, ha a pályázó középkorú kutató – Kemecsi Lajos életművet alapjaiban meghatározó gyönyörű kihívás is egyben.

Természetesen az, hogy egy opponens mit várt, és egy pályázó végül milyen művet írt, ízlés dolga. A szakmai véleményhez e feltételes elvárásnak csupán annyiban van köze, hogy a beadott munkában több rész is szól – részben a Néprajzi Múzeum új épületéhez kapcsolódóan általánosan – a néprajzi muzeológia mai mibenlétéről, illetve érinti az NM történetének rétegeit is. A szerző a disszertációja egy fő fejezeteként az új állandó kiállításáról és a néprajzi múzeumok emlékezetpolitikai szerepvállalásáról szól. Azaz a pályázó nem egy komplex kép bemutatását választotta, hanem esettanulmányként, a néprajzi muzeológiára történő általánosabb kitekintés egyik síkjaként helyezi el az új múzeummal kapcsolatban felmerülő szakmai kérdéseket. A dolgozattal kapcsolatban így inkább az a kérdés, hogy mennyiben alkot koherens egészet a szerteágazó tematikájú disszertáció? Ha nem a teljes, monografikus feldolgozás útját választotta a szerző, akkor a kérdéskört érintő fejezetét milyen paradigmában elhelyezve teremt szerves kapcsolatot a mű más fejezeteivel, s rajzol mégis egészet kötetként az olvasó számára? Mely az a vezető gondolat, amely összefogja a dolgozatot?

A mű nem lineáris, több elágazást magában foglaló tartalommal szembeül az olvasó. Meglátásom szerint az igen tág horizonton mozgó dolgozat egyes fejezeteit, a szabadtéri és zárt terű muzeológia különbségeit és hasonlóságait felmutató esettanulmányokat illetve tudománytörténeti elemzéseket összefogó szerzői, központi irányelvet a következő módon fogalmazhatjuk meg:

A mű *saját alap kutatásokra* támaszkodóan a néprajzi örökség muzeális bemutatása napjainkban lehetséges útjainak elemzésére vállalkozik oly módon, hogy a kérdéskört tudománytörténeti kontextusban helyezi el. Mindezt teszi a szerző annak érdekében, hogy felmutassa, a jelen lehetőségeit milyen egykori eszmék, kutatási irányok, gondolatok, sőt örökölt korlátok határolják be. A történelemi folyamatokra használt "mozgástér és kényszerpálya" kifejezésével lefedve a szerzői célt, a disszertáns láttatja számunkra a magyar néprajzi muzeológia bejárt útját, meghatározottságát, nyugodtan írhatom, a hagyományai által adott, a jövő lépéseit is részben perspektivikus módon, részben mégis kényszerítően kijelölő útjait. Másként, kicsit költőien fogalmazva mindezt, a szerző a számomra arról ír, hogy milyen módon lehet egy megújuló néprajzi muzeológiai folyamatban a szakmai örökséget korszerűen aktivizálni. *Ez a törekvés fűzi egybe a művet, teremt meg az értekezésben a koherenciát.*

Amint arról fentebb szóltam, az értekezés a jelölt saját, nagy részben terepen végzett alap kutatásainak eredményeire épül. Jóllehet ez alapvető követelmény egy akadémiai doktori értekezésénél, ám azért hangsúlyozom mégis e háttérrel, mert a mű megerősíti azt a közhelyszerű állítást, hogy minőségi muzeológia nincs alap kutatások nélkül. (Zárójelben

jegyzem meg, hogy éppen ezért a megyei múzeumi hálózat felszámolása, azaz számos lokális, szakemberről rendelkező múzeum, helytörténeti gyűjtemény szakemberek és egyben alap kutatások nélküli, csupán kiállítási ponttá történő átminősítése a honi rurális muzeológia számára szinte a teljes megsemmisülést jelentette és jelenti a mai napig.) A jelölt a munkában többször is hangsúlyozza a kutatási folyamat fontosságát. Hiszi és vallja ő maga is, hogy korszerű múzeumi enteriőrök berendezéséhez, látogatócentrikus, s egyben mégis szakmailag hiteles terek létrehozásához nem csupán a main stream nemzetközi folyamatokat, szakirodalmat kell napra készen nyomon követni, hanem feltáró terepmunkára – lévén néprajzi muzeológiáról van szó –, tárggyűjtésre és elemzésre van szükség. Annyit egyetemi oktatóként a Skanzen belső munkaszervezésről magam is tudok, hogy a Szabadtéri Néprajzi Múzeum tájegységi állandó kiállításainak megvalósítása minden esetben a muzeológiai/etnográfiai tevékenységet irányító muzeológus és a műszaki feladatok összefogó mérnök együttműködésével valósul meg. A Skanzen Felföldi tájegység megvalósítását muzeológus osztályvezetőként Kemecsi Lajos irányította tájegységfelelős muzeológusként. Ő fogta össze az egyes telkekért felelős muzeológusok munkáját és irányította a muzeológiai tevékenységet a mérnökvezetővel közösen. A munkálatok folyamán sok ezer tárgyjal bővítette a Skanzen állományát, választott ki épületeket és felügyelt bontásokat. Majd hasonló szerepet töltött be az Észak-magyarországi falu felépítésénél is nem mint tájegység-, hanem mint projektfelelős.

A négy nagy fejezetből álló mű első részében lényegében arra az építészetesztétikai kérdésre keresi a szerző a választ, hogy mit jelent örömet lelteni egy épületben? Hogyan és milyen úton lehet a modernitás igényeit (például hasznosságot, funkcionális szükségességét) mint építészerzői alapfunkciókat, az építészet megfellebbezhetetlen statikai szabályait és kívánt a stílust, jelen esetben a lokális történeti, népi hagyományokat összeegyeztetni? Milyen módon, mely formanyelvben születhet meg tehát az „Organikus Egész”, azaz az épület–környezet–belső világ harmóniája? Másrészt pedig azt mutatja be a szerző, hogy milyen úton, tematikai rendben és mai metodológiai készlettel képzelel el ebben az épülettérben a tradicionális kultúrát értelmezve bemutató állandó kiállítás lehetőségét. A szerző képet ad az európai múzeumépítészet meghatározó törekvéseiről, illetve ezen belül, a természeti népek kultúráinak, illetve az európai népi műveltség különböző aspektusokból értelmező megvalósult épületeiről, s ezt követően foglalja össze a szerző lineáris időrendben a magyar néprajz számára múzeumként berendezett épületeket annak érdekében, hogy láttassa a ma megvalósult múzeumhoz vezető út kényeszerű hagyományait. Nem másról van itt tulajdonképpen szó, mint arról, hogy hol jelölhetőek ki azok a keretek, amelyek között *érvényesen* lehet jelen a városi épített környezeti térben részben az épület maga, és természetesen – fő hangsúllyal – a néprajzi örökség megmutatkozása. A szerző e fő fejezetben lényegében arról szól, hogy az új múzeum tervezésében milyen esztétikai, funkcionális és

közösségi megfontolások terelték – akár már egy nyertes pályázaton is túllépve – a tervezést a ma látható épület felé. Habár a disszertáns bemutatja a végső pályázati kiírásban megfogalmazott elvárásokat (29. o.), amelyek alapján a mai múzeum felépült, ám nem kap képet az olvasó az első terv elvetésének végső szakmai okairól (ha voltak ilyenek). A szerző nem részletezi sem az első nyertes pályamű elfogadásának indokait, sem a tervpályázat építészeti előnyeit. Az opponensben azért marad e hiátus miatt úr, mert úgy vélem, a meg nem valósult tervek, és írjuk le, *tervezéstörténetek* részletesebb és egyben értelmező elemzése *ugyanúgy* hozzátartozik a néprajzi muzeológia-, illetve néprajzi tudománytörténethez, ahogy a múzeumi tárlatokra és funkciókra tökéletesen alkalmatlan egykori épületek "megpróbált kiállítási belakása" is, amelyekről szól a szerző. Toroczkai Wigand Ede (1869–1945) 1923-as, pártázattal koronázott kapuval és belül tervezetten a magyar csillagképpel díszített, "kun" kupolával fedett elképzelése emblematis és karakteres eszmetörténeti lenyomata a korabeli néprajztól részben elvárt, részben önmagáról vallott képnek még akkor is, ha az épület nem valósult meg. (Olyan múzeumként, amely már az adott korban sem szólt volna érvényesen a túlhangsúlyozott magyar szimbólumrendszerével, térbeli esetlenségeivel, azaz a "magyar mitikus idők" térbezárásának szándékával.)

A továbbiakban a szerző bemutatja azokat a főbb európai épületeket, amelyek az utóbbi évtizedben a nemzetközi szintéren épültek a mindennapi kultúra különböző rétegeinek bemutatására, s ezzel párhuzamosan a szerző jelzi is, hogy a budapesti tervezéskor ezeket a bemutatott épületeket fel is keresték, számos szakemberrel folytattak konzultációt. Azonban a rövidebb-hosszabb leírásokból hiányolom éppen a *párbeszédet*. Hol, kitől, mit tanultak, "hoztak haza", adtak hozzá az itteni tervezés folyamatához? Az egyes európai jó példákban mely rétegeket, megoldási módokat és mely konkrét múzeumi épületekből "lesték el", fontolták meg hazai alkalmazhatóságának fontosságát, akár egyenesen, szükségességét, s ha e gesztusok megvoltak, márpedig a disszertáns jelzi, hogy voltak ilyen ötletvételek, melyek ezek és *miért pont* ezek? Hiszen – ellentétben más művészeti és tervezőtevékenységgel – az építészet eredménye alapvetően egy nyilvános műtárgy, amely már a pusztán „otlétével” – az ízlés sokfélesége ellenére – mindenképpen a közösség egészére hat. Megkerülhetetlen. Nincs tehát építészet térbeliség, térbeli hatóerő nélkül. Jóllehet az építészet kelthet új várakozásokat, lehet újszerű, ám az innovációt a már meglévő rend és funkció meghatározza. Azaz a folyamatos szellemi (nemzetközi–magyar) oda-vissza csatolás pontosabb kitapinthatóságára lenne itt szükség. Annak az elméleti háttérnek az interpretálására, amely az ottani néprajzi múzeumok térszervezését és építési céljait, küldetését határozzák meg, s amely megfontolások a honi hasonló törekvést is áthatották. Amely kérdésre adott válasz megvilágítaná azt is, hogy az új épület tervezési folyamatában mennyiben sikerült a fentebb már említett lokális, megköthető hagyományokat, az – itt most negatív értelemben írva – nemzeti elkülönülésünket felülírni, s az európai szaképítészeti térben, léptékben érvényeset alkotni. A hasznosság/funkció – környezet – technika – (nehezen értelmezhető) építészeti

szépség (arány, harmónia, tér, ritmus, atmoszféra), illetve a múzeumi tematika (tradicionális kultúra) összhangja milyen víziók, szakmai elképzelések szerint formáltak és elméleti megfontolások alakították a ma látható, megvalósult épületet? Végezetül pedig, hogyan látja a tervezési folyamatot végigkísérő, abban a szakmai részt képviselő szerző a pályázati követelményként megfogalmazott "térteremtést a következő évtizedekre"? Milyen szakmai teóriák vezették és segítették ezt a bizonyos előrelátást? Természetesen az építészekritika erre a felvetésre a megjelenő, az e területet érintő írásokban a válaszadást megkezdte. Jómagam itt, most egy tudományos értekezésben a belső, azaz a megvalósításban aktívan részt vevő szerző által megfogalmazott építészeti és néprajzi szakmai szempontok érvényesülési útjának leírására utalok.

Remek része a műnek a Gyűjteményi Központnak mint tárolási rendszernek a bemutatása, értő elemzése, nemzetközi előképeinek, párhuzamainak leírása. Olyan bázisként támaszkodhatnak e rendszerre a múzeumi szakemberek, amely biztos háttérét nyújt az értekezés következő részében ismertetett új állandó kiállítás megvalósításához, amely tervekről és elméleti megfontolásokról szóló részfejezet a disszertáns alapos felkészültségéről alakít ki az opponensben igen jó képet.

Nagyon fontos, hangsúlyos és kiemelendő az a lényeges szerzői alapállás, amellyel Kemecsi Lajos a társadalmi szerepvállalásról ír, s amely magatartásmódhoz újra és újra visszatér. Arról a folyamatról van itt szó, amely egyre markánsabb kérdésként fogalmazza meg a bölcsészettudományi kutatás-, kulturális szolgáltatás területén is a *társadalmi felelősségvállalás* lehetséges formáit, amely elvárást nagyon, sőt egyre fontosabbnak tartok magam is. A Múzeumcafé című lap néprajzi muzeológiával foglalkozó tematikus szám egyik szála is volt ennek a gondnak az előtérbe lépése. Arról van tehát szó, hogy napjainkban már a bölcsészeti, gyakran a "nemzeti identitás szempontjából fontos", nehezen támadható magyarázati rendszer mögé bújtatott kutatásokkal kapcsolatban is egyre gyakrabban merül fel a humán erőforrások szükségességének mértéke és egyben a gazdálkodás felelősségének kérdése. Azaz a társadalmi hasznosság nehezen megválaszolható, ám véleményem szerint igen nemes gondja kell hogy átjárja a szakemberek tevékenységét (81; 314. o). Ez a megfontolás hatja át a gyűjteménygyarapítás stratégiáját és e gyűjtemény lehetséges útjainak bemutatását, illetve ennek a magatartásnak megfelelően szól a szerző az állandó kiállítás szerepéről, tematikai rendjéről az e kérdéseket elemző fejezetben. Ezen alapvető attitűd lényegében a disszertáns által is felvetett, a "Mi végre is néprajz a 21. század első évtizedeiben?" gondját fogalmazza meg, amely felvetésre a szerző a saját szakterületén ad *egyfajta* lehetséges és érvényes választ. Amely válasz fő színtere egy múzeum esetében – értelemszerűen – a gyűjtemény megjelenítésének szakmailag hiteles tervezése és megvalósítása. Ennek az útkeresésnek az *alapkutatásokra* is épülő bemutatását dolgozza be értekezésébe a szerző a Néprajzi Múzeum állandó kiállítása kialakításáról szóló fejezetbe.

Milyen, akár számos egymás mellett, egyszerre élő, formálódó érvényes olvasat lehetőségét teremtse meg az állandó kiállítás? A gondot fokozza, hogy a 20. század második felének mélyreható társadalmi folyamatai felszámolták a néprajz és persze egyben a klasszikus néprajzi muzeológia egykori érdeklődési és kutatási tárgyát. A polgárosodás folyamata, majd a huszadik század közepétől a napjainkig tartó komplex társadalmi, kulturális, gazdasági változások teljesen és véglegesen megszüntették éppen azt a társadalmi réteget, amelynek vizsgálatára a tudomány kétszáz éve létrejött: a tradicionális műveltséggel rendelkező parasztságot. Azaz a kiállítás oldja fel e történeti helyzetet, s ennek kulturális következményeit, mindezt úgy, hogy – amint a szerző fogalmaz – a történeti hitelesség mellett egyszerre szolgáljon turisztikai látványosságként, oktatási-ismeretátadási helyszíneként, a nemzeti identitásépítés és egyben a világ kulturális sokszínűségét felmutató és értelmezni segítő tárlatként (65. o.). Majd Kemecsi Lajos sorra veszi mindazon korszerű, a jelenben a nemzetközi viszonylatokban is érvényes szakmai szempontokat, amelyek alapján az installációkon keresztül beszélni igyekeznek a múzeum gyűjteményének folyamatos jelentésváltozásáról, egykori és mai társadalmi szerepéről oly módon, hogy kritikai élel reflektáljanak akár a tudományos tárgyak (paraszti kultúra) valamikor megközelítésére, illetve napjainkban lehetséges jelentéseire, a társadalmi szerepvállalás fontosságára. A szerző tehát így rámutat a néprajz *alkalmazott* tudományi jellegének szükségességére. Hiszen a hagyományörzés alkalmi, színes fesztiváljai mellett a folyamatos "néprajzi jelenlét" leglátványosabb lenyomatát és a szakma gyakorlati, a társadalmi közösség által leginkább elfogadott és legitim művelését a vidéki épített örökség mesterséges szigetei, a szabadtéri néprajzi múzeumok, faluparkok és a szerves, helyben megélt múltjukon tájházakká váló épületek, udvarok jelentik. Majd most ismét, a Néprajzi Múzeum új épülete, soha nem látott kiállítási terének méretei képviselik. Az új állandó kiállítás témaköreiről vitaanyagok, forgatókönyvek, vélem, számos belső értekezlet, majd nyilvános vita, a koncepcióra irányuló bírálókkal felkért konferencia is zajlott a Múzeum szervezésében az utóbbi években. A szerző ezeknek az elképzeléseknek lényegében a remek *essenciáját* foglalja össze olyan elméleti keretek kijelölésével, amelyek az alapvető fogalmak átgondolását is magában foglalják (pl. néprajzi tárgy, s egyáltalán, néprajzi muzeológiai jelentése).

Az olvasóban azonban két kérdés fogalmazódik meg e fejezet olvasásakor.

Az első, hogy nem világos az az út, amelyen a szerző által igen plasztikusan "sűrűsödési" pontokként jelölt, kiállítási tématerületekként meghatározott tartalmakat kiválasztotta a szakmai közösség. Azaz *miért pont ezeket látja* a szerző a "néprajzit" leginkább lefedő, úgynevezett magtematikákként? Mennyire volt ez ad hoc elképzelés vagy a main stream nemzetközi "néprajzi" (etnológiai etc.) muzeológia adta megoldás? Vagy a másfélszáz év alatt formálódó gyűjtemény jelölte ki ezt, ebben az esetben akár kézenfekvő rendszert? A kiállítás több jelentésrétegének előhívását e tematikus terek hálózatos működése teremti meg, írja a szerző. Ám ez a hálózatos működés, tematikus tárgyi együttesek foltszerű,

moduláris rendszere elegendő lesz-e a szándékoltan mellőzött lineáris történetmesélés értő kiváltására? Érti-e a nem szakmabeli látogató egy átfogó parasztságtörténet bemutatása nélkül a letűnt paraszti világ kultúráját? Párbeszédbe tud-e lépni e vezetősál nélkül, azaz történeti, gazdasági, akár társadalomtörténeti ismeretek hiányával érkező néző a kiállított anyaggal, s képes-e megteremteni a kapcsolatot a szerző által is jelzett módon a rurális múlt és a látogatót ma körbeölelő jelen között? A mellbevágó esztétikai élmény, amelyet a Kerámia tér jelent, s a rendezői szándék szerint a múzeumi gyűjtemény gazdagságát és minőségi dimenzióit fogalmazza meg (71. o), nem viszi-e félre a nézőt a szakmai olvasatban? Értem ezalatt, hogy még csak hasonló tárgygazdagság, tárgyi együttesek és tárgyi változatosság sem volt a paraszti háztartásokban. Kap-e a néző az egykori paraszti műveltség valós alkatáról tényleges képet? Azaz a földműves/kézműves életmódban, társadalmi helyzetben létező egykori összefüggéseket, végbement folyamatokat, illetve ma is velünk élő formákat magyarázhatják-e sikeresen reprezentációs vitrinek? Azaz a belső, egykori szerves kapcsolódásokat "megidézhetik-e" e tárlók?

Ezek a kérdések a disszertáció összegzésében nemzetközi kitekintéssel igen meggyőzően felvázolt polémiához kapcsolódnak (309–315. o.). A tudományos kutatás versus – most itt kicsit sarkosan fogalmazva – néplátványosság. Amely kérdésre a szerző megadja *magával* a jelen értekezéssel is a határozott választ. Jóllehet az utóbbi évtizedekben új néprajzi kiállítási stratégiák, a vizualizációt segítő/erősítő metodika készletek, interaktív terek jöttek szükségszerűen létre, ám a tradicionális, hosszú hagyományokon nyugvó bázis feladat ma is érvényes: nincs magas szintű muzeológiai munka alapkutatás nélkül. Mindez azért fontos, mert a szerző a kiállítási koncepció számára az *emlékezeti paradigmában*, az emlékezeti nézőpont megválasztásában látja a tudományos és egyben a leglátványosabban érvényre juttatható nézőpontot. Amennyiben a bemutatásban tudatosan nincs lineáris, történeti narratíva, akkor olyan módszertani út marad az értelmezés számára, amely a kulturális fragmentumokra mint a kultúra karakteres lenyomataira irányul. Az emlékezeti pontok mint történeti magyarázati mérföldkövek megválasztása jellegzetesen ilyen út. A norai "emlékezet akarása" (mi a fontos, mi a – jelen esetben – enteriőrökben, tárgyakban elmesélni való a nemzeti narratívából), az emlékezet foltyszerűségéből tudatosan és markánsan kiemel bemutatandó eseményfolyamokat. A szerző végigtekinti a fogalmi hálót, illetve azokat a szabadsági fokokat, sőt veszélyeket (80. o.), amelyek meghatározzák a kollektív emlékezeti helyek múzeumi megmutatkozásnak lehetőségeket, illetve szól arról is, hogy e vállalt töredékesség hogyan felel meg annak a közösségi szerepnek, amelyet a múzeum betölteni igyekszik. Azaz érteni vélem a célt:

A dolgozatban bemutatott muzeológiai megközelítés, s egyben kiállítási cél *nem* az egykori paraszti életformára irányul, hanem elsődlegesen arra az *örökségre*, amelyet a Néprajzi Múzeum megőrzött erről az életmódról. Eleve tehát a kiválasztott, az "emlékezetre érdemesnek" ítélt tárgyvilágok részben értelmező, részben kritikai megközelítéséről van tehát

itt szó. A paraszti világok hol romantikus, hol reprezentatív, hol véletlenszerű, de az idő előrehaladásával egyre szakszerűbben beszerzett szisztematikus gyűjteményeinek újraértelmezésével találkozunk részben már ma, részben az elkövetkező években megvalósuló tárlatokon. A magam részéről azonban még továbbra is kérdés, hogy ez az út járható-e (járható lesz-e) a népi kultúra szerepének, súlyának megértésére, átadására.

Megítélésem szerint a legfontosabb új eredmények és gondolatébresztő (további elemzési szempontokat felvető), egyúttal vitára ösztönző következtetések a „Tudományos kutatásra épülő esettanulmányok” és a „Tudomány- és kutatástörténeti elemzések” című (3. és 4.) fejezetekben olvashatók. Kemecsi Lajos jól ismeri és kitűnően alkalmazza a „felföldi” mezővárosokat bemutató esettanulmányokban azt a tudást, amit a néprajztudomány a mezővárosi életmódra vagy a paraszti polgárosodásra kialakított, továbbá azt a forrásbázist és módszertant, ami ezeket az eredményeket megteremtette (például hagyatéki leltárak, árszabások; tárgytörténet). (Azt viszont zárjelben megjegyzem, hogy célszerű lett volna a „Felföld”/”Felvidék” fogalmának pontosabb, mint földrajzi, történeti-politikai és néprajzi táj meghatározása. Hiszen a szerző által említett, a bortermeléssel, a borkereskedelemmel, valamint az erre épülő céhes kisipari tevékenységgel jellemezhető, jórészt hegyaljai mezővárosok – Tokaj, Mád, Tállya, Erdőbénye – aligha fedik le a „felföldi” oppidumok valamennyi típusát.)

A szerző több ízben az interdiszciplinaritásra, a történettudomány (a mikrotörténet, a történeti antropológia) vagy a szociológia szemléletmódjának adaptációjára hivatkozik. A választott példák alapján jól érzékelteti, hogy ez miként segíthetik ezek a tudományágak a mezővárosi életvilágok alaposabb megismerését és múzeumi bemutatását. Példaként itt: a tárgyi környezet és annak módosulása, valamint a tárgyak használata nem csupán az életmód változására, hanem a mentalitásra, a sajátos mezővárosi (polgári) értékrendre és önazonosságra, de akár a családi kapcsolatokra is utalhat. Vagy az ágyvetési stílus, mint „mikrotörténeti esemény” a mindennapi gyakorlatokat (cselekvéseket) meghatározó szokás- és hagyományrend érvényesülését példázza. A dolgozat tehát egyszerre szemlélteti a mikrotörténelemnek az interpretatív (amerikai) antropológiához kapcsolódó, valamint a relacionista, a társadalmi kontextusokat és gyakorlatokat előtérbe helyező irányzatát.

Ugyancsak fontos, a társadalomtörténet újabb, a személyközi kapcsolatokat előtérbe helyező konstruktivista értelmezéséből kiinduló következtetése Kemecsi Lajosnak, hogy a késő rendi (19. századi) társadalmak makroszintű kategóriái (úrbéres jobbágyok, parasztok, zsellérek) az analitikus vizsgálatok számára elégtelenek, és ezzel szemben helyi szinten számos „besorolhatatlan élethelyzettel” találkozhatunk, a jogi-rendi státuszt pedig a társadalmi relációk tették létszerűvé. Ebből adódik viszont, hogy a szerző által több ízben értelmezési keretként használt társadalomtudományos paradigmák (mint a polgárosodás vagy a modernizáció) aligha lehetnek alkalmasak a sokszínű lokális folyamatok értelmezésére.

Emellett megítélésem szerint a városi társadalmak vizsgálata során a szerző nagyobb hangsúlyt fektethetett volna az átmeneti („besorolhatatlan”) társadalmi csoportok bemutatására, a nemesek differenciálására, továbbá arra, hogyan változott a 19. században az egyének rendi, illetve a tevékenységforma által meghatározott társadalmi helyzete. A mezővárosokban 1848 előtt például a céhes iparosok rendi állásuk szerint jobbágyok, zsellérek vagy nemesek voltak, de a történeti és a néprajzi irodalomban megjelent a „mezővárosi parasztpolgár”, egyszerűen a „kisvárosi iparos” és a „régipolgár” elnevezés is, és a terminológia sokszínűsége (vagy bizonytalansága) a rendi státusz, a foglalkozás és az életforma konfúziójára utal.

Mindezzel összefüggésben fogalmazódott meg bennem a múzeumi reprezentációra vonatkozó nyugtalanító kérdés. Kemecsi Lajos számára tudományos meggyőződés és egyúttal szakmai-muzeológusi törekvés, hogy a maga teljességében, hitelesen rekonstruálható és bemutatható az egykori mezővárosi életvilág (és erre legalkalmasabb terep a skanzen). Kétségtelen, egészen imponáló az a nagy ívű koncepció, valamint módszertani és technikai eszközrendszer, amit ennek megvalósítása érdekében a szentendrei munkaközösség és más szakemberek évtizedekkel korábban kidolgoztak és alkalmaznak (telekkönyvek, anyakönyvek és más levéltári források, interjúk; településnéprajz, építészet, etnobotanika stb.). Ma már azonban a történeti és a társadalomtudományokban is (a néprajz mindkettőbe besorolható) egyre erőteljesebben fogalmazódik meg az episztemológiai kétely, vajon megismerhető-e teljes körűen a történeti-társadalmi valóság, nem determinálják-e a megismerést a rendelkezésre álló források vagy éppen a kutató/a muzeológus személyisége. Esetünkben felvethető, hogy például egy gyöngyösi szőlősgazda, egy tokaji borkereskedő, egy erdőbényei kádármester lakásának rekonstrukciója (ami különböző hagyatéki leltárak, leírások alapján történik, és a hiányzó tárgyakat a műtárgy-másolatok pótolják) vajon nem inkább a mezővárosi életvilágok ideáltípusát fogják bemutatni? (Az eredeti táji-földrajzi, valamint a települési környezet, maga a lokalitás a sajátos hangulatával, ami éppúgy a kultúra része, mint a szekérformák és az ágyvetés módja, szerintem a legnagyobb igyekezettel sem állítható helyre egy távoli skanzenben.) Továbbá a szerző által részletesen bemutatott living history: a multimédia, az interaktivitás és az egyéb technikai eszközök, melyek kétségtelenül a megelevenítést, a beleélést, a múlt empirikus megismerését segíthetik és egyúttal a 21. századi modern kiállítások elengedhetetlen tartozékai, vajon feltétlen az egykori valóság „hiteles” ábrázolásához járulnak hozzá? (Természetesen nem vonom kétségbe, hogy a múlt az emberi alkotásokban: házakban, munkaeszközökben, személyes tárgyakban válik láthatóvá, és a kulturális folyamatosságot vagy éppen a különbözőséget, az egykor volt életformák idegenségét tudatosítják a múzeumok látogatóiban, e képzetek kialakításában azonban minden bizonnyal szerepet játszik a muzeológus intenciója és kreativitása is.)

Ugyancsak adatgazdag fejezet szól a tudomány- és kutatástörténeti előzményekről. Teljesen igaza van Kemecsi Lajosnak abban, hogy ismeretük nélkülözhetetlen, illetve

tanulmányul szolgál a jelenbeli szakmai célok megfogalmazásában. Ennek megfelelően részben ismeretlen vagy fel nem használt dokumentumok alapján mutatja be meggyőzően a Magyar Néprajzi Társaság és a Néprajzi Múzeum alapítását, Jankó János (1868), majd Balassa Iván (1917–2002) munkásságát, a Falumúzeumi osztály 1967-es megalapítását (ami fontos előzménye volt a szabadtéri múzeumnak), végül a Néprajzi Múzeum utolsó három évtizedének tudományos és közművelődési tevékenységét. Utal a folyton változó szakmai koncepciókra, a múzeumi munkát meghatározó személyes kapcsolatokra, a leghétköznapibb, bár korántsem jelentéktelen problémákra (mint például a honorárium kérdése vagy az irodahelyiségek huzatossága). Emellett azonban további szempontokat is fontosnak gondolok, melyek talán részletesebb és elemző vizsgálatot érdemeltek volna. A hazai múzeumok keletkezését és funkcióit aligha érthetjük meg az európai múzeumfejlődés főbb tendenciáinak ismerete nélkül. Csupán a felvilágosodás eszméiben gyökerező és a 19. századi nemzetállamok megerősödésével összefüggő új „múzeum-modellre” utalok, mely az állami felügyeletet és az anyagi támogatást, a kulturális javak közös tulajdonát, az egész társadalomra kiterjedő közművelődés eszményét, továbbá a gyűjtés, a megőrzés és a kiállítás (a reprezentáció) egységét jelenti, és aminek a politikai-ideológia funkciója a kollektív (nemzeti) identitás és a kollektív emlékezet megteremtése volt.

A disszertáció a tudománytörténeti előzmények között nem, vagy csak rendkívül vázlatosan utal az Artur Hazelius (1833–1901) által Stockholmban alapított skanzenre, majd az ennek mintájára Európa-szerte megnyíló szabadtéri múzeumokra, továbbá a magyarországi recepció terveire. Csupán néhány korai példát említek. A Kemecsi által részletesen bemutatott Jankó János 1901-ben írt nekrológiájában azt hangsúlyozta, hogy a számbelileg gyenge európai kis nemzetek (amilyen a svéd és a magyar) öfenntartásának fontos eszköze a nép igaz történetének kutatása, és kulturális fejlődésének megismertetése. Viski Károly 1931-ben, a keresztény középosztály reprezentatív folyóiratában, a Magyar Szemlében azzal érvelt, hogy az etnográfiai értelemben vett népelet, illetve a nemzedékről nemzedékre örökített népi kultúra Európában sehol sem olyan gazdag, mint Magyarországon, ezért svéd mintára és a millenniumi falu örökségeként egy „Magyar Skanzen” megépítését szorgalmazta, melynek helyszíne idegenforgalmi (nemzetgazdasági) megfontolásokból Budapest vagy közvetlen környezete lenne. Domanovszky György 1940-ben skandináv és balti tapasztalatok alapján már a szabadtéri múzeum szervezeti és technikai kérdéseivel foglalkozott. Elsősorban a népi építészet objektumaira fókuszált, ezek országos lajstromozását javasolta, és a lakóházakat a Néprajzi Tár raktárából kívánta berendezni, azt azonban elismerte, hogy a követendő elv (az épületek eredeti miliójükben mutatandók be) teljes mértékben nem érvényesülhet. A finanszírozás (örök) problémájára is reflektált, és fontosnak tartotta, hogy a Népligetben felépítendő Skanzenben „üzleti vállalkozások” (vendéglő, elárúsító bazárok), valamint szabadtéri színpad is helyet kapjon.

Nem a tudománytörténeti fejezetben, hanem a „problémaérzékeny” múzeumi esettanulmányok között mutatja be Kemecsi Lajos a mai országhatárokon túli területről származó gömöri lakóházat, és az abban megnyílt „Magunkra maradtunk. Magyarok kisebbségben Csehszlovákiában 1919–1930” című kiállítást – végül ehhez fűzök egy rövid észrevételt. A tárlat a magyarság nézőpontjából, a „sérelmeket” hangsúlyozva idézi a múltat, amit az egymásnak feszülő nacionalizmusok szerint értelmez, és ezzel – akarva-akaratlan – Trianon évszázados traumatikus emlékezetét erősíti (a látogatói bejegyzések többsége is erről tanúskodik). Ennek alternatívájaként azonban megfogalmazódhat ma már a téma múzeumi bemutatása során egy multietnikus (vagy transznacionális) nézőpont lehetősége, ami az említett traumák és sérelmek oldásához is hozzájárulhat.

Az összegzésről. Nem tudok emelkedettebbet írni e disszertációról szóló bírálat végére a mű összegzéséről annál, amit a néprajzi muzeológiáról szóló lapszámban fejtettem ki. Úgy vélem, a néprajztudomány megkapta azt a kivételes lehetőséget részben a teljes szakma, részben a néprajzosok múzeumi szakemberközössége, hogy felmutassa azt, mit gondol múzeumról, muzeológiáról, néprajztudományról. Mit gondol – többek között – a népi kultúráról, mit gondol európai kulturális kontextusokról, paraszti múltról, és ezzel természetesen párhuzamosan a bemutatás, a megmutatkozás metodikai lehetőségeiről: hogyan közvetíti tárgyát a jelen magyar nemzeti közösség felé, illetve hogyan emeli mindezt érthető kulturális folyamatokká a múzeumba majd feltehetően tömegesen látogató nem magyar ajkú látogatók számára. A professzionalizáció lényegi sajátossága az adott intézménybe vetett közbizalom. A közösség rábízta az egyes szakmák képzését az adott intézményekre, amely iskolákban végzettek, e közbizalom alapján a társadalom – természetes módon – okleveles, legitim tudáshordozóként fogad el. Ebből a bizalomból következik, hogy szakmai közösségeket eltartó intézeteknek óriási a társadalmi felelőssége magának a "néprajzi" képzeletnek az alakításában. Másként fogalmazva arról van szó, hogy a néprajzi muzeológiának meg kell fogalmaznia az őt fenntartó társadalom számára – jelen esetben most – kiállításokba, installációkba, virtuális megmutatkozásokba (etc.) foglalva azokat a mintákat, fel kell vázolnia azokat a kereteket, amelyekben a nemzeti közösség napjainkban *érvényesen* gondolkodhat a népi kultúráról, a paraszti múlt ma is élő lenyomatairól. Olyan múzeumról van tehát szó, amely a tradicionális kultúrakutatás legjobb hagyományaira támaszkodva, korszerű tudásként, *vállaltan* néprajzi oldalról mutatja be a vidék műveltségének rétegeit, illetve néprajzi szempontból beszél a parasztság társadalomtörténetéről, így fejt fel az egyes rétegek társadalmi helyét (pl. földműves, kézműves), mutatja fel a letűnt paraszti tárgykultúra pontos helyét, jelöli meg e készletek funkcióit, szól akár gazdaságtörténeti kontextusok felmutatásával (megértetésével) az esztétikai élmény (értékesíthetőség) fogalmáról (népművészet), és jut el a jelen kulturális áramlataiig. Olyan vezető fonalat ad tehát a kiállítás rendszere (installációk, magyarázatok, önálló tárgyak, képek, filmek) a látogató kezébe, amellyel képes a tradicionális kultúra

számos rétegének összefüggésteremtő olvasatára. Nem egyszerű látványtári, hanem ismerettári" szerepet tölt tehát be a társadalom számára a Néprajzi Múzeum. Mert nem lehet a jelen kulturális, társadalmi, sőt politikai folyamatait megérteni a vidéki közösségekben egykor megélt és hordozott tudásformák, társadalmi történések nélkül. Nem érthetőek társadalmi magatartások, akár választói preferenciák, közösségi döntések, az utóbbi években formálódó gazdasági utak, földtulajdonlási rendszerek a néprajzi kutatások által már feltártak megkerülésével. Hiszen a paraszti kultúra tudatos és tudattalan mélységei – ahogy a falukutatók is döbbenet tapasztalták – velünk élnek ma is.

Nagyszerű, hogy Kemececi Lajos igazi "átjáróember" két néprajzi múzeumi terület között, mert sok évtizedes tapasztalatával, felkészültségével e műben kimondva/ki nem mondva arról ír, hogy mindkét út – legyen az szabadtéri vagy zárt – teljesen érvényesen, hitelesen szólhat a paraszti kultúra velünk élő örökségéről.

Nekem erről is szól a jelen disszertáció, amely minden tekintetben alkalmas a nyilvános vitára. A szerző eddigi tudományos életútja és műve megfelel az MTA doktora cím megszerzéséhez. A fentiek alapján a bíráló bizottságnak Kemececi Lajos disszertációját elfogadásra ajánlom.

Debrecen, 2022. 08. 28.

Keményfi Róbert